

Рівненський державний гуманітарний університет

**ПСИХОЛОГІЯ:
РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

Випуск 5

Рівне – 2015

ББК 88

П 86

УДК 316.627:159.9

Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. - Випуск 5 - Рівне: РДГУ, 2015 – 157 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Павелків Роман Володимирович - доктор психологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Заступник головного редактора:

Безлюдна Валентина Іванівна - кандидат педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Максименко Сергій Дмитрович – академік-секретар відділення психології, вікової фізіології дефектології НАПН України, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології ім. Г. С. Костюка

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Юрченко Вікторія Миколаївна – доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Михальчук Наталія Олександрівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко Оксана Борисівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Вірна Жанна Петрівна – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Гошовський Ярослав Олександрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Воробйов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету;

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри педагогіки і психології (дошкільної і корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету;

Корчакова Наталія Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (**відповідальний секретар**);

Созонюк Ольга Степанівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 26 листопада 2015 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію **Серія КВ №18713-7513Р**

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет. e-mail: pavelkiv_rv@ukr.net

other. There are also analysis most popular procedures, tests, questionnaires that usually Ukrainians researchers are using for psychological diagnosis of competition and of competitiveness.

Key words: competition, competitiveness, rivalry, psychodiagnostics, psychological test.

УДК 159.242 : 373.5.06

В.І. БЕЗЛЮДНА, Н.В. КОРЧАКОВА

ЗНУЩАННЯ ЯК ВИЯВ АГРЕСИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ДИТЯЧИХ СПІЛЬНОТАХ

Насилля як форма агресивної поведінки присутня у житті дитячих спільнот. Вона загрожує особистісному розвитку дитини, її здоров'ю, емоційному благополуччю. Негативні наслідки виникають також для дитячої групи. Насилля об'єднує значну кількість форм. Його особливим різновидом є шкільне насилля. В його основі лежать як диспозиційні, так і соціальні характеристики. У статті обговорюються результати досліджень вікових аспектів проблеми знущань.

Ключові слова: знущання, шкільне насилля, виправдання, вікові особливості, рольові позиції, жертва, агресор, захисник.

Постановка проблеми. У широкому колі психологічних проблем, які заслуговують на постійну увагу науковців і практиків, особливе місце займають негативних тенденцій, які виникають у процесі життєдіяльності особистості у групі. Одним із різновидів цих явищ є знущання. Зневага, переслідування, глузування, утиски, цькування, залякування, кепкування – ось лише невеликий перелік проблем, з якими може зустрітися людина у процесі взаємодії з іншими членами спільноти. За таких умов у психологічну небезпеку потрапляє не лише жертва нападів. У програші залишаються і інші учасники ускладненої взаємодії: нападник та група. Прагнучи самоутверджуватися за рахунок приниження іншого, людина руйнує своє гуманістичне начала, ті природні схильності, які закладені як першооснова продуктивної співпраці і взаємодії. З'являється та закріплюється жорстокість та байдужість у ставленні до людей. Агресивні випадки порушують і життєдіяльність групи. Її члени не можуть відчувати себе комфортно і захищено, оскільки при наявності знущань та утисків постійно існує потенційна загроза для благополуччя кожного. Особливої небезпеки знущання набуває у дитячих спільнотах. Група, як один із важливих інститутів соціалізації, перетворюється на джерело особистісних страждань та побоювань у зв'язку із існуванням потенційних агресивних загроз, що веде до деформації процесів соціалізації та індивідуалізації особистості.

Аналіз життєвої та педагогічної практики дозволяє стверджувати, що, не дивлячись на всю соціальну непривабливість знущань, вони є досить поширеним явищем у житті дитячих спільнот. У формальних і неформальних об'єднаннях діти зустрічаються з великою кількістю різноманітних агресивних утисків, що породжує емоційні страждання і психологічні травми. Знущання – одна з характерних рис суспільного життя дітей і підлітків. Його різновидом є шкільне насильство. Освітні системи різних країн зустрічається із широким розповсюдженням знущань у класних колективах. Педагоги, психологи, медики змушені визнати, що це одна із серйозних, всепроникаючих проблем загального масштабу. У процесі досліджень фіксується широке розповсюдження явища. Зокрема у одній із останніх робіт (Menesini E., 2013 [6]) зазначається, що більше третини (38 відсотків) учнів молодших класів та п'ята частина підлітків знаходяться у психотравмуючих умовах у зв'язку із знущаннями. Несприятливі тенденції продовжують спостерігатися і в наступні вікові періоди. Зокрема у дослідженні Кіричевської Е.В. зазначається, що шкільне насилля відчувають 60 відсотків українських старшокласників, із них 20 відсотків зазнають кривдження від однокласників протягом тривалого часу [1, с. 10].

Питання віктимізації дітей однолітками у психологічній науці інтенсивно вивчається з кінця ХХ століття. Дослідження проводяться у багатьох країнах світу: Фінляндія, Італія, Німеччині, Канада, США. В Україні та країнах ближнього зарубіжжя ця проблема вивчається у загальному контексті розробки проблеми дитячої агресивності. За цей час виокремилися відносно самостійні лінії аналізу проблеми: пошук причин виникнення знущань, їх наслідки, шляхи запобігання і корекції, участь різних інститутів соціалізації у профілактиці цькування. На даний час дослідження віктимізації продовжують розширюватися. Зусилля зосереджуються на виокремленні особистісних характеристик, які пов'язані з явищем знущань, вивченні характеристик груп, розробляються більш складних моделі феномену, включаючи посередників і модераторів (Rueger S. Y., et al., 2011 [8]; Sainio M. et al., 2010 [9]; Nickerson A. B. et al., 2014 [7]; Huitsing G. et al., 2014 [5]).

Мета цього повідомлення – проаналізувати сутність явища знущання та виокремити основні лінії його аналізу у сучасних наукових дослідженнях. Зазначимо, що для позначення цього складного соціально-психологічного явища у психолого-педагогічній науці та життєвій практиці використовується багато понять, які мають дещо різне змістове навантаження. До того ж мовленнєві конструкції різних країн, їх семантичне поле не завжди дозволяє здійснювати співставлення кількісних показників явища. Оскільки проблема має загальні масштаби, для інтегрування зусиль світової спільноти, виникає необхідність нівелювати існуючу невідповідність. Це питання вирішується шляхом проведення крос культурних досліджень, які дозволяють певною мірою коригувати семантичну область понять. Однією із перших робіт цього типу є дослідження Smith P. K. (2003), у якому проведено зіставлення поняття «знущання» у 14 західних країнах [10].

На даний час існує можливість виконувати певні узагальнення щодо сутності явища, його причин, представленості у життєдіяльності дитячих спільнот. При визначенні поняття перш за все необхідно визнати, що це явище є різновидом агресивної поведінки. Воно має багато різновидів, які різняться не лише формою, але перш за все змістовим навантаженням. Кожна з форм знущання має своє місце на континуумі агресивний намір-жарт. Віднесення дії по певного типу пов'язане із врахуванням мотиву дії та її суб'єктивною інтерпретацією об'єктом агресії. Важливою характеристикою явища є його повторюваність. На відміну від ситуативних негативних випадів, знущання належить до навмисних, систематичних дій, що характеризуються дисбалансом влади між хуліганами і жертвами. Оскільки це різновид агресивної поведінки, їх метою є тримання у страху, дискомфорті, приниженні. Одним із основних механізмів поведінки агресора є деперсоналізація – відмова сприймати іншого як особистість, ігнорування його переживань, намірів і бажань. Знущання відрізняються від випадкових асоціальних дій, оскільки засноване на усвідомлених намірах образити іншого, заподіяти йому шкоду. Це фактично досить стереотипний сценарій, у якому кожному визначена певна роль.

Аналіз вікового аспекту знущань дозволяє стверджувати, що вперше ознаки глузувань з'являються у дошкільному дитинстві. Переслідування переважно адресовані до тихих, замкнених дітей із несформованими культурно-гігієнічними та ігровими навичками. Цим дітям не лише не вдається налагодити дружні стосунки з партнерами, але й успішно виконувати різні види практичних завдань. Глузування часто виникає на очах дорослих, оскільки у поведінці дітей дошкільного віку функція контролю за власними самовиявами ще недостатньо сформована, а маніпулятивні та маскуючі тенденції лише зароджуються. У початковій школі кількість вербальних і фізичних знущань збільшується. У науковій літературі стверджується, що негативні тенденції у взаємодії дітей найчастіше зустрічається у молодшому шкільному та підлітковому віці. Багато дітей залучені до взаємодії агресор-жертва. При цьому дослідження показують, що стосунки «напад-страждання» переважно розгортаються між однокласниками. Лише зрідка загрозу для молодших школярів можуть становити молодші підлітки, старші від своїх жертв на один-два роки. Жертвами нападників у однаковій мірі можуть виступати як хлопчики, так і дівчатка, хоча роль ініціаторів знущань переважно беруть на себе хлопці, а роль захисника – дівчатка [5].

У підлітковому віці проблема знущань має ще більшу гостроту. Виокремлюють два шляхи розгортання переслідувань у цьому періоді. При першому, схильність до нехтувань прав іншого виникає рано, має стійкий характер і більш негативні наслідки. При другому, у асоціальну поведінку залучаються підлітки, які раніше не мали поведінкових проблем. У цьому випадку явище значною мірою залежить від психологічного клімату у групі та її референтності. Аналіз динаміки конфліктної взаємодії показує, що у процесі розгортання цькування до нього можуть долучатися інші учасники. Переважно розширення груп агресорів іде за рахунок тих, хто схвально поставився до нападів на початковому етапі, або ж має дружні стосунки з агресором. Зокрема, як показали дослідження Nickerson A. B., підлітки визнають, що за умови включеності у ці процеси їхніх друзів вони також будуть підтримувати знущання [7]. Незважаючи на те, що відсоток відхилень у цьому періоді дещо зменшується, саме у цьому віці виникають найсерйозніші випадки, найбільш тривалі і жорстокі прояви знущань. Обговорюючи гендерні аспекти проблеми психологи зазначають, що більш активну позицію як напад, так і захисту займають представники чоловічої статі. Говорячи про кількісні параметри знущання психологи перш за все зосереджують увагу на жертвах. Як стверджують італійські психологи з віком кількість дітей, які виступають жертвами знущань зменшується [6].

Перш за все зупинимося на роботах, що обговорюють негативні наслідки цькування у дитячих групах. Не дивлячись на те, що наслідки знущань досить широко обговорювалися, це питання продовжує розроблятися і на даний час. Загальним висновком є думка про те, що віктимізація має два типи наслідків: близької і далекої перспективи. Зокрема, мета-аналітичне дослідження Hawker D. S. J., 2000, підсумувавши роботи, виконані у кінці 20 століття, засвідчує, що віктимізація спричиняє як соціальну так і психологічну дезадаптацію, вона викликає депресію та тривогу [4]. Простежуючи вплив часових показників віктимізації, (тривалість перебігу та збереження наслідків) дослідники з Чикагського та Іллінойського університетів стверджують, що навіть короткотривалі переслідування мають негативні наслідки на психологічні показники життєдіяльності та академічну успішність підлітків [8, с.443]. Психотравма позначається на самооцінці, почутті власної гідності, підвищенні тривожності, депресивності, погіршенні ставлення до школи та загальній дезадаптивності. Після припинення переслідувань наслідки для представників двох статей певною мірою різняться. Вийшовши із ситуації нападів, хлопці швидше і легше відновлюються баланс психологічної рівноваги, у той час як дівчата мають яскраві залишкові симптоми, які виявляються у подальшому підвищенні тривожності, наявності депресивної симптоматики, проблем із почуттям власної гідності. Таким чином визнається, що залякування і переслідування у дитинстві є прекурсором для подальшої дезадаптації (Barker et al., 2008; Kim, Leventhal, et al., 2006). У підлітковому віці, залякування корелює із симптомами психологічного стресу, з девіантною та асоціальною поведінкою, вживанням алкоголю і психоактивних речовин.

Відносно самостійною лінією наукового аналізу проблеми є вивчення її диспозиційної зумовленості. Увага зосереджується на виокремленні особистісних характеристик, які можуть виступати пусковою силою агресивних форм поведінки, або ж сприяти просоціальній протидії. У останніх дослідженнях виявлено дуже цікаві закономірності, щодо емпатійних характеристик. Загально визнаним є факт позитивного впливу емпатії на систему міжособистісних стосунків. Цей висновок втрачає однозначність за умови простеження зв'язку між негативними формами взаємодії та когнітивними і афективними складовими конструкту емпатії. Дослідження показують, що когнітивна емпатія може обумовлювати не лише позитивні, але і негативні явища. Вміння проникати і розуміти емоційний світ партнера може стати причиною витончених форм знущання. Дослідження показують, що у підлітковому віці когнітивна емпатія позитивно корелює із знущанням. У дівчат, що мають високий рівень популярності і домінування цей показник з віком посилюється. Фактично простежується використання пізнавальних здатностей з метою глузувань. При цьому зв'язку когнітивної емпатії і знущань у непопулярних дівчат не простежується. Ці особливості

зумовлені специфікою знуцань у підлітковому віці. Вікові відмінності простежуються як у формах, так і функціях агресії. У цей період залякування є емоційно активованою поведінковою реакцією. Його типовими формами у цьому віковому періоді є непрямі і реляційні знуцання (Caravita S. S., Blasio P. D., 2009 [3, с. 156]).

У той же час навіть афективна емпатія не завжди є достатньою умовою запобігання знуцанням. Зокрема встановлено, що у підлітковому віці високі рівні афективної емпатії виконують пригнічуючу роль щодо знуцань лише у представників чоловічої статі [3, с. 155]. Саме вона виконує також стимулюючу роль у виборі стратегії захисту. Позитивні просоціальні тенденції виникають за умови сформованості диспозиційної емпатії та наявності високого статусу у колі однолітків, який дозволяє відчувати особистісну самоефективність та власну захищеність від агресивних нападів [3, с.158].

Важливу роль у поясненні знуцань має аналіз використання дітьми і підлітками механізмів виправдання жорстокості. У науковій літературі описано 8 механізмів, що використовуються з метою захисту самооцінки після вчинення дії асоціального типу [2]. На думку Carara G. V. до них належать: 1) моральне виправдання; 2) вигідне порівняння; 3) дифузія відповідальності; 4) зміщення відповідальності; 5) евфемістичне маркування; 6) дегуманізація жертви; 7) визначення провини; 8) спотворення наслідків. Зокрема, використовуючи перший механізм, дитина прагне презентувати асоціальний вчинок не лише як гідний, але і соціально доцільний та значущий. Механізм вигідного порівняння передбачає переключення уваги з негативних наслідків конкретних вчинків, на більш серйозні, узагальнені, далекі від ситуації. Третій і четвертий механізм сприяє зменшенню особистісної відповідальності за шкідливі дії шляхом виокремлення ідеї групової відповідальності. Евфемістичне маркування – маніпулятивна вербальна техніка послаблення переживань. Шостий і сьомий механізм пов'язаний із знеціненням особистості іншої людини або ж перекладанні провини на свою жертву. Механізм спотворення наслідків використовується для переструктурування сутності шкідливої дії, зміни її акцентів. До механізмів виправдання найчастіше звертаються хлопці у період молодшого шкільного та підліткового віку. Послаблення дії механізму виправдання можливе за умови розвитку віру у справедливість, що у свою чергу сприяє відмові від жорстких форм взаємодії з однолітками та формуванню основ просоціальної орієнтації.

Багато досліджень зосереджені на вивченні рольових позицій усіх учасників проблемної ситуації. Як зазначається у літературі більшість знуцань у дитячих групах відбувається без присутності дорослих, але на очах однолітків. Ще з початку розробки проблеми було встановлено що більш епізодів знуцань відбуваються у присутності інших людей, які можуть виконувати відносно події різну роль. Це спричинило увагу до розробки лінії аналізу рольових позицій. У класичній схемі виокремлюють 6 ролей конфліктної взаємодії. У останніх дослідженнях детально описано 8 соціальних ролей, які поділяються на дві групи: учасники, які безпосередньо беруть участь у знуцанні чи потурають йому і ті, хто протистоїть насиллю реалізуючи просоціальні стратегії [6]. Поведінка спостерігачів – важливе питання, що детермінує позицію втручання чи аутсайдерства (пасивного спостерігача). Відповідаючи на це питання психологи перевіряють декілька чинників. Зокрема встановлено, що значну роль у формуванні активної просоціальної позиції має розвиток стійкої прихильності з матір'ю. Відчуваючи міцний зв'язок з близькою людиною підлітки легше йдуть на обговорення складних питань. Частіше отримують підтримку своїм позиціям і як наслідок ведуть себе більш продуктивно. На думку Nickerson A. B., значущу роль у формуванні рольової позиції відіграє рівень емпатійності [7].

Аналізуючи різні рольові позиції учасників конфліктної взаємодії у наукових роботах увага зосереджується також на вивченні впливу захисника та його характеристик. Як показали дослідження Sainio M., майже три четверті дітей вказують на отримання захисту від однолітків [9]. У більшості інших досліджень показник варіює переважно у межах 17-26 відсотків. (Caravita S. S., Blasio P. D., 2009, с.140 [3]). Така підтримка виконує унікальну функцію. Вона сприяє відновленню емоційного благополуччя жертви, забезпечує збереження

належного відношення з боку решти однолітків та позитивного статусу у групі. Аналізуючи особливості захисника дослідники приходять до висновку, що він є представником тієї ж статі, що і жертва. Він повинен мати досить високий статус у колі однолітків, оскільки лише за цих умов він буде відчувати себе впевнено у конфліктній ситуації і не боячись перенесення агресії нападника на себе.

Важливим аспектом розробки проблеми є пошук шляхів запобігання та корекції шкільного насилля. На даний час розробляються цілісні моделі сприяння гуманізації освітнього простору. Все розмаїття програм можна розділити на три групи у залежності об'єкту впливу. Зусилля можуть зосереджуватися на розвитку індивідуальної свідомості та поведінки особистості. У якості прикладу можна назвати роботу Кіричевської Е. В., спрямовану на розвиток креативно-інтелектуальних стратегій протистояння насиллю. Роботи другої групи більше зорієнтовані на зміну внутрішньогрупових норм, переведення їх на просоціально-гуманістичні основи. Розвивальні програми третьої групи об'єднують обидві лінії, забезпечуючи зміни як у структурах індивідуальної свідомості, так і в системі міжособистісної взаємодії (Павелків Р. В.).

Висновки. Обговорення проблеми знущань у дитячих спільнотах належить до актуальних напрямків психолого-педагогічної науки і соціально-педагогічної практики. Віктимізація має тяжкі наслідки, позначаючись на самопочутті дітей та підлітків, розвитку їх особистості. Вивчення причин, особливостей виникнення негативних тенденцій є необхідним для покращення підготовки педагогів і психологів до діагностичної, профілактичної та корекційної роботи по усуненню наслідків переслідувань у дитячих колективах. Виокремлення проблеми просвітлює необхідність своєчасних скринінгів стану міжособистісних стосунків. Шкільні психологи повинні відіграти провідну роль у організації профілактичної роботи по вирішенні проблеми, розробці стратегій сприяння позитивним стосункам між дітьми.

Список використаних джерел

1. Кіричевська Е. В. Стратегії подолання старшокласниками проявів агресії однолітків у міжособистісній взаємодії : [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук (19.00.07) / Е. В. Кіричевська – Київ. – 2009. – 28 с.
2. Caprara G. V. La misura del disimpegno morale nel contesto delle trasgressioni dell'agire quotidiano / G. V. Caprara, C. Barbaranelli C. Pastorelli, C. Iafrate, M. Beretta, P. Steca, A. Bandura // *Giornale Italiano di Psicologia* 2006. – vol. 1– pp. 83-106.
3. Caravita S. C. S. Unique and Interactive Effects of Empathy and Social Status on Involvement in Bullying / S. C. S. Caravita., P. D. Blasio // *Social Development*. – 2009. – vol. 18, 1. – pp. 140–163.
4. Hawker D. S. J. Twenty Years' Research on Peer Victimization and Psychosocial Maladjustment: A Meta-analytic Review of Cross-sectional Studies / D. S. J. Hawker, M. J. Boulton // *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. – 2000. – vol. 41, Is. 4. – pp. 441–455.
5. Huitsing G. Victims, bullies, and their defenders: a longitudinal study of the coevolution of positive and negative networks / G. Huitsing, T. A. B. Snijders, M. A. Duijn, R. Veenstra // *Dev. Psychopathol.* – 2014. – vol. 26(3). – 645–659.
6. Menesini E. morality, values, traditional bullying, and cyberbullying in adolescence / E. Menesini, A. Nocentini, M. Camodeca // *British journal of developmental psychology*. – 2013. – vol. 31, is. 1. – pp. 1–14
7. Nickerson A. B. Empathetic responsiveness, group norms, and prosocial affiliations in bullying roles / A. B. Nickerson, D. Mele-Taylor // *School Psychology Quarterly* – 2014. – vol. 29(1). – pp. 99–109.
8. Rueger S. Y. Stability of peer victimization in early adolescence: Effects of timing and duration / S. Y. Rueger, C. K. Malecki, M. K. Demaray // *Journal of School Psychology*. – 2011. – vol. 49. – pp. 443–464.

9. Sainio M. Victims and their defenders: A dyadic approach / M. Sainio, R. Veenstra, G. Huitsing, C. Salmivall // *International Journal of Behavioral Development*. – 2010. – pp. 1–8.
10. Smith P. K. L'impiego di vignette per lo studio delle definizioni di bullismo in bambini provenienti da diversi paesi // *Eta evolutiva*, 2003. – N. 74 . – pp. 51-59.

References

1. Kirichevs'ka E.V. Strategii podolannja starshoklasnikami projaviv agresii odnolitkiv u mizhosobistisnij vzaemodii : [Tekst] : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk (19.00.07) / E.V. Kirichevs'ka – Kiïv. – 2009. – 28 s.
2. Caprara G. V. La misura del disimpegno morale nel contesto delle trasgressioni dell'agire quotidiano / G. V. Caprara, C. Barbaranelli C. Pastorelli, C. Iafrate, M. Beretta, P. Steca, A. Bandura // *Giornale Italiano di Psicologia* 2006. – vol. 1– pp. 83-106.
3. Caravita S. C. S. Unique and Interactive Effects of Empathy and Social Status on Involvement in Bullying / S. C. S Caravita., P. D. Blasio // *Social Development*. – 2009. – vol. 18, 1. – pp. 140–163.
4. Hawker D. S. J. Twenty Years' Research on Peer Victimization and Psychosocial Maladjustment: A Meta-analytic Review of Cross-sectional Studies / D. S. J. Hawker, M. J. Boulton // *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. – 2000. – vol. 41, Is. 4. – pp. 441–455.
5. Huitsing G. Victims, bullies, and their defenders: a longitudinal study of the coevolution of positive and negative networks / G. Huitsing, T. A. B. Snijders, M. A. Duijn, R. Veenstra // *Dev. Psychopathol.* – 2014. – vol. 26(3). – 645–659.
6. Menesini E. morality, values, traditional bullying, and cyberbullying in adolescence / E. Menesini, A. Nocentini, M. Camodeca // *British journal of developmental psychology*. – 2013. – vol. 31, is. 1. – pp. 1–14
7. Nickerson A. B. Empathetic responsiveness, group norms, and prosocial affiliations in bullying roles / A. B. Nickerson, D. Mele-Taylor // *School Psychology Quarterly* – 2014 . – vol. 29(1). – pp. 99–109.
8. Rueger S. Y. Stability of peer victimization in early adolescence: Effects of timing and duration / S. Y. Rueger, C. K. Malecki, M. K. Demaray // *Journal of School Psychology*. – 2011. – vol. 49. – pp. 443–464.
9. Sainio M. Victims and their defenders: A dyadic approach / M. Sainio, R. Veenstra, G. Huitsing, C. Salmivall // *International Journal of Behavioral Development*. – 2010. – pp. 1–8.
10. Smith P. K. L'impiego di vignette per lo studio delle definizioni di bullismo in bambini provenienti da diversi paesi // *Eta evolutiva*, 2003. – N. 74 . – pp. 51-59.

Резюме. Насилие, как форма агрессивного поведения, присутствует в жизни детских сообществ. Оно отрицательно сказывается на личностном развитии ребенка, его здоровье, эмоциональном благополучии. Негативные последствия возникают также для детской группы. Насилие объединяет значительное количество форм. Его особой разновидностью является насилие в школьной среде. В основе явления лежат как диспозиционные, так и социальные детерминанты. В статье обсуждаются результаты исследований возрастных аспектов проблемы издевательств.

Ключевые слова: издевательство, школьное насилие, оправдание, возрастные особенности, ролевые позиции, жертва, агрессор, защитник.

Summary. Studies of negative tendencies, which arise in the individual's group life, take a particular place in a wide range of psychological problems. One of the varieties of these phenomena is bullying. This article deals with theoretical analysis of children's negative interactions such as bullying. Many researchers define bullying as a variety of aggressive acts in order to intentionally hurt another person, physically or mentally. The important motivational basis of these acts is gaining a power over another person. There are many forms of bullying: physical violence, intimidation and

threats; gossiping and spreading rumors about others and name calling; belittling, social exclusion, public humiliation and many other acts. A number of studies recorded the influx of this phenomenon. Researchers noticed that more than a 38 percent of elementary-school students and adolescents are in stressful conditions due to bullying. Negative trends continue to occur in the next age periods. 60 percent of Ukrainian senior school students are faced with violence, most of them suffer harassment from classmates for a prolonged periods.

Victimization has serious consequences, affecting on the children's and adolescents' health and their self-esteem. Exploring the reasons for these negative tendencies is necessary to improve the teachers' and psychologists' skills in sphere of diagnostic, preventive and corrective work to eliminate the consequences of persecution in children's groups.

Key words: bullying, aggressive acts, persecution in children's groups, protector, harassment.

УДК 316.485.6

О.В. БОГАЧ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ СТРАТЕГІЙ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТАХ СТУДЕНТАМИ

Конфлікти є складовою частиною людського життя. Особливості їх розв'язання та результативність вирішення залежать від багатьох факторів, серед яких важливе місце займає статевая приналежність учасників конфліктної взаємодії. У статті досліджено особливості вибору стратегій вирішення конфліктів маскулінними, фемінними та андрогінними особистостями юнацького віку з різними рівнями самооцінки, особистісної і ситуативної тривожності.

Ключові слова: *гендерні особливості, конфлікт, стратегії поведінки, юнацький вік, андрогінність, маскулінність, фемінність.*

Постановка проблеми. Важливим складником культури спілкування є вміння особистості вирішувати конфлікти, які неминуче виникають, коли є незадоволені потреби, що ґрунтуються на загостренні протиріч, несумісних цілей, інтересів і викликають сильні емоційні реакції – образи, гнів, стрес тощо.

У психологічних дослідженнях особливостей вікового розвитку юнаків акцентується на тому, що сучасна молода людина не має достатньої емоційної бази для успішного виходу з конфліктів і, як наслідок, це негативно впливає на якість її навчальної, наукової та професійної діяльності (І. Дубровіна, В. Калюцький, І. Кон та ін.). Ускладнює ситуацію і той факт, що вирішення конфліктних ситуацій залежить від багатьох факторів, серед яких не останнє місце займають особистісні особливості їх учасників. Останні наукові дослідження конфліктної поведінки сприяли виділенню поведінкових рис особистості, які були об'єднані за певними ознаками – гендерними, рольовими, характерологічними, типами темпераменту тощо. Гендерні відмінності в поведінці розглядаються як особливості поведінкових проявів учасників конфлікту, що визначаються їх статевою приналежністю. Оскільки чоловіки й жінки мають відмінності розвитку та функціонування багатьох сфер – пізнавальної, когнітивної, емоційно-вольової, зрозуміло, що і конфліктні ситуації вони вирішують по-різному.

Мета статті. Проблема впливу гендерних особливостей на вибір особистістю стратегій поведінки в конфлікті попри значну кількість психологічних досліджень, залишається актуальною як через перманентну конфліктність соціуму, так і зростаючий науковий інтерес до гендерного аспекту як детермінанти поведінки. Не дивлячись на наукову розробленість теоретичних аспектів конфліктної поведінки, існує певний дефіцит конкретно-експериментальних досліджень, спрямованих на вивчення особливостей вибору стратегій поведінки в конфлікті студентами протилежної статі з різними рівнями самооцінки, особистісної і ситуативної тривожності. Вивчення цього питання дозволить спрогнозувати

З М І С Т

Передмова	3
Павелків Р.В. Когнітивно-ціннісні та емоційні аспекти розвитку моральної сфери у молодшому шкільному віці.....	4
Анпілова Д.В. Актуальні проблеми психодіагностики конкурентної взаємодії і конкурентоздатності: аналіз західних та вітчизняних доробок.....	10
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Знуцання як вияв агресивних тенденцій у дитячих спільнотах.....	16
Богач О.В. Гендерні особливості вибору стратегій поведінки в конфліктах студентами.....	22
Вем'ян В.Г., Тер-Ованес'ян В.Г. Дуальна форма професійної освіти як умова ефективного рішення завдань модернізації освіти.....	29
Волошин Т.Б. Порівняльна характеристика психоемоційного стану батьків дітей з аутизмом, що проживають в зоні ато та в інших регіонах України.....	33
Воробйов А.М. Вплив розвитку рефлексії на особистісне та професійне становлення майбутніх психологів.....	38
Гоцуляк Н.Є. Теоретичні аспекти формування креативних здібностей підлітків та підходи до них.....	43
Кіян Л.В. Особливості методів діагностики комунікативної компетентності майбутніх психологів.....	47
Корчакова Н.В. Індивідуальні та гендерні особливості розвитку просоціальності.....	52
Кулаков Р.С. Формування професійних домагань старшокласників у процесі вибору майбутньої професії.....	59
Кулакова Л.М. Особливості психологічного супроводу морального виховання молодших школярів в умовах навчальної діяльності.....	66
Луцик Г.О. Підготовка майбутніх психологів до роботи з девіантними підлітками: психолого-педагогічний аспект.....	74
Лушина Т.О. Проблема розуміння основи психологічної структури професійного самосвідчення у студентів сучасного технічного університету.....	79
Можаровська Т.В. Проблеми ціннісного наповнення екологічної свідомості особистості підліткового віку з неповної сім'ї.....	85
Назаревич В.В., Борейчук І.О. Застосування арт-терапевтичних методів в психологічному консультуванні.....	91
Назарець Л.М. Сімейні конфлікти типу «батьки-діти» як соціально-психологічна проблема.....	97
Одолінський В.Г. Частковий аналіз інструментальної складової життєвого планування.....	102
Осипчук О.П. Вчинок як компонент системи морального становлення особистості школяра.....	106
Павелків В.Р. Молодіжна субкультура та її вплив на процес ідентифікації особистості.....	112
Піонтковська Д.В. Психологічні основи гармонізації розвитку національної ідентичності у студентів.....	118
Романкова Л.М. Науково-методичне забезпечення виховного процесу у вищій школі.....	124
Савенко Д.О. Аналіз феномену материнства у науково-прикладних дослідженнях.....	130
Созонюк О.С. Теоретико-методологічні проблеми розвитку психологічної культури педагога.....	134

Цуканова М.С. Вплив режиму соціальної ізоляції на протікання психічних станів засуджених підлітків.....	141
Яцюк Н.О. Психологічний аналіз механізмів моральної саморегуляції.....	148
<i>Відомості про авторів</i>	156

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 5

Заснований у 2013 р.

Редактор збірника **Павелків Р.В.**
Відповідальний за підготовку збірника до видання **Безлюдна В.І.**
Технічний редактор **Суходольський В.І.**
Комп'ютерна верстка **Осипчук О.П.**

Здано до набору 14.12.2015 р. Підписано до друку 06.12.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Замовлення № 27042015 Наклад 100

Адреса: 33000 м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 20
e-mail: dokacentr@mail.ru

Видавництво ТзОВ "Дока центр"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Серія РВ № 54 від 09.09.2011

П - 86   **Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 5. – Рівне:
РДГУ, 2015. – 157 с.**

Збірник наукових праць містить статті які відображають теоретичні та практичні аспекти найважливіших проблем психологічної науки.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 316.627:159.9

ББК 88